

tıda, uyuşmazlığın yanlarına uygun bir çözüme ulaşabilmeleri için yalnızca öneriler getirilmektedir. Toplantının, uyuşmazlığın çözümü açısından bağlayıcı kararlar alma yetkisi bulunmamaktadır. Eğer ilgili yanlar bu görüşmeler sonucunda uygun bir çözüme ulaşamazlarsa, Barselona Sözleşmesi'nde yer alan uyuşmazlıkların çözülmesi konusundaki barışçı yöntemlere başvurabileceklerdir⁹

Sözleşme'nin 22. maddesinin 2. bendine göre yanlar, uyuşmazlığı, "...ortak kabul yöntemi ile..." Protokol'ün A ekindeki hakem kurulunun çözümüne götürebileceklerdir. Aynı maddenin 3. bendine göre de devletler, belli bir olaya ve zamana bağlı olmaksızın verecekleri genel nitelikteki bildirimlerle "zorunlu hakemlik" yöntemini benimseyebilirler. Ek A bölümünde oldukça güvenli bir hakemlik yöntemi yer almaktadır. Ancak bu yola gidilebilmesi, her koşulda ilgili ülkelerin istemlerine bağlıdır. Genel veya özel bir bildirimde bulunmayan devlet, istemi dışında hakem kurulunda yargılanamaz.

Barselona Sözleşmesi'nde olduğu gibi isteğe bağlı çözüm yöntemleri içeren çok sınırlı sayıdaki özel düzenlemeler dışında, çevre sözleşmelerinin hemen tümü, etkili ve sonuç verici doğrudan başvuru yöntemlerini benimsememiştir.

4. Kapitalist Ekonominin Çevreye Bakışı

Doğal etkenler bir yana bırakılırsa, çevresel kirliliğin başlıca sorumluları insanlardır. Ancak bu konuda üretim ve tüketim süreçlerinden kaynaklanan bazı ayrımlar yapmak gerekiyor. Bireysel kirlenmenin en yaygın biçimi, kişisel ve evsel atıkların hiçbir işlemde geçirilmeden doğaya bırakılmasıdır. Genellikle organik maddelerden oluşan bu tür atıkların, zaman içinde etkilerinin kendiliğinden azala-

⁹ Sav, 146.

bilmesi nedeniyle doğaya çok büyük zararlar vermedikleri bilinmektedir. Asıl büyük kirlenme, sanayi kuruluşlarından ileri gelmektedir. Doğal ve biyolojik zenginliklerin, yaban yaşam alanlarının, kültür ve tabiat varlıklarının yok edilmesi, havaya, suya, toprağa karıştırılan zararlı maddeler ve gürültü kirliliği, büyük ölçüde sanayi alanındaki büyümenin sonuçlarıdır. Sanayi, hem üretim sürecinde, hem de ürünlerin tüketimi aşamasında doğaya büyük zararlar vermektedir. Yeryüzünün kendi doğal oluşumu içinde, böylesine ağırlaştırılmış bir yoğunluğu taşıma ve yok etme olanağı kalmamıştır.

Sanayi kuruluşlarının olumsuz etkilerinin azaltılması yoluyla çevre sorunlarının çözümü, özünde bilimsel ve teknik bir konudur. Korumanın üstyapısı ise, her alanda olduğu gibi hukuktur. Ancak kapitalist ilişkiler, siyasal iktidarların hukuk kuralları koyarak kirletenlere karşı etkili önlemler almasını engellemektedir. Özel yarışma temelinde dayanan üretim ilişkileri, elde edilme giderlerinden daha yüksek yarar sağlayan malları üretmektir. Eğer bir ürün satış değerinden daha yüksek harcamalar gerektiriyorsa, üretilmeyecektir. Bu anlayış, kapitalizmin doğal yasasıdır. Çevrenin korunması bir takım harcamalar gerektirirse, bunlar da üretim giderlerine eklenecektir. Günümüzde kapitalist ekonominin kuramcıları bu konuları aşağıdaki örneklerle tartışmaktadırlar:

Otomobil lastiği üreten bir firma, diğer üretim faktörlerinin yanında, "temiz hava" da tüketmektedir. Temiz hava için bir ödemede bulunmadığı sürece, bu olgu, kar ve zarar hesaplarında görünmeyecektir. Böylece firma daha fazla lastik üretecektir. Firma, kirliliğin giderlerine katlanmadığından, onu önlemek için çaba da göstermeyecektir. Sonuç olarak, çok fazla lastik üretilmekte, ancak kirlilik denetimi düşük düzeyde kalmaktadır. Daha fazla lastik üretiminin kaynaklanan kirlilik sorununun kapitalizm kuralları içinde çözümü için, iki seçenek üzerinde durulmaktadır.

Birinci önlemdede devlet, üretim kotaları koyarak, firmanın havayı ne kadar kirletebileceğini belirleyecektir. Böylece kirletme hakkı sınırlandırılmış olacaktır. İkinci yöntemde ise devlet, yarattığı kirlilik ölçüsünde üretici firmaya vergi koyacaktır. Bu yöntemlerin kuramcılar tarafından benimsenmesinin bir gerekçesi de, devletin üretim giderlerini öğrenmesine gerek kalmamasıdır. Ancak her iki örnekte, kirlilikten zarar görenlerin, soludukları temiz havaya bir hak boyutunda sahip oldukları varsayılmaktadır.

İkinci örnek, küçük bir gölü paylaşan iki girişimcinin etkinlikleriyle ilgilidir. İşletmecilerden birisi sanayi üretimi yaparken, diğeri gölde gezinti için kayık kiralamaktadır. Sanayici, beklenildiği gibi atıklarını göle boşaltarak kirlilik yaratıyor. Kirlenen gölde insanlar dolaşmak istemeyecekleri için, bu durum diğeri işletmecinin daha az kayık kiralamasına neden olmaktadır. Sorunun çözümünde, kirletilen gölün kimin malvarlığı alanında bulunduğu önem taşımaktadır? Göl üzerindeki mülkiyet hakları tam olarak belirlenmediğinden, her iki girişimci de karşı karşıya geçip birbirleri ile pazarlık etmek, diğeri yana ödemede bulunmak istemiyorlar. Kendi yazgısına bırakılan göl de, tükenip gidiyor.

Özel mülkiyetin ortak malvarlığından daha etkili olduğuna da örnek gösterilen bu olayda, bir de hangi çözüm olasılıkları üzerinde durulduğuna bakalım. Eğer fabrika işletmecisi geçerli hukuk düzenine göre gölü kirletme yetisine sahip ise, kayık kiralayan ona, kirletmeyi azaltması için belli bir ödemede bulunmayı üstlenebilecektir. Ödeme düzeyi, kayıklarını kiralamaktan elde edeceği yararın, fabrikanın kendisine verdiği zararla eşitleninceye kadar yükselebilecektir. İşletmeciler etkin bir biçimde özgürce pazarlık edebilirse, toplumsal açıdan katlanılabilir kirlilik düzeyine ulaşılacak ve kazanç, kiralama şirketinden fabrikaya akacaktır. Eğer kayık kiralayan işletmeci gölü kullanma yetisine sahip ise, fabrikanın, aralarında anlaşacakları

bir ölçüde gölü kirletme hakkını ondan satın alması uygun olacaktır. Böylece katlanılabilir kirlilik oranı yine önceki olasılıktaki ile aynı düzeyde kalacaktır. Her iki koşulda da kirlenmenin dengelenmesi nedeniyle, gölün mülkiyetinin yanlardan hangisinde olduğunun önemini yitirdiği vurgulanmaktadır. Önemli olan, özel mülkiyeti benimseyen bir toplum düzeninde serbest yarışma koşullarını özgürce sürdürebilmektir!

Görülüyor ki doğanın geleceğini rastlantıya bırakmışlar. Eğer kıyıda bir kayıkçı olmasaydı, fabrika, çok kısa sürede gölü atık çukuruna döndürecekti.

Üçüncü örnek de, gelişmekte olan Amerika'nın Western çağından günümüze uyarlanmış. Bir demiryolu şirketinin katı yakıtla çalışan lokomotifleri yolun kenarındaki tarlalara kıvılcımlarını sıçratarak yangınlara neden oluyorsa, bunun ortaya çıkaracağı zararları demiryolu firması üstlenmelidir. Çünkü çıkabilecek yangınlar tarla sahipleri için bir dışsallıktır. Böyle durumlarda tren işletmecisine vergi konulması önerilmektedir. Demiryolu firması yapacağı kar-zarar karşılaştırması sonunda ya vergiyi ödeyecek ya da tren seferlerini kaldıracaktır.

Kapitalist kuramcılar daha da ileri giderek, eğer siyasal koşullar bir engelleme yaratmıyorsa, kirlenmenin sorumluluğunu, kurbanların sırtına yüklemekte sakınca görmüyorlar. Onlara göre tren-tarla örneğindeki olası yangınlar, yalnızca gelip geçen lokomotiflerden ileri gelmemektedir. Demiryolu kenarında tarım yapan çiftçilerin de sorumluluğu bulunmaktadır. Etkin çözüm yalnızca demiryolu işletmecisine vergi koymak değildir. Çiftçilerin başka ürünler yetiştirmeleri ya da demiryolu kenarına çit yapmaları yangınları ortadan kaldıracabilecek seçeneklerdir. Demiryolu kıyısına çit çekmenin, tren firmasına vergi koymaktan daha az giderle çözülebildiği durumlarda, vergi etkili sonuçlar doğurmayacaktır.

Bu örnekte de önemli bir eksilik var. Yol kenarındaki çiftliklere, gelip geçen trenlere, atlarının üzerinde ateşe verdikleri oklarıyla saldıran Kızılderililerin neden oldukları doğal yitiklerin nasıl karşılanacağı unutulmuş bulunuyor.

Olaylara kapitalizmin bilinen değer yargıları açısından yaklaşıldığı zaman, yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi, karşıt konumdaki oyuncular arasındaki sorunlar kolaylıkla çözülebilmektedir. Karşılıklı parasal çıkarların dengelendiği her üç olayda da, çevre olgusu, insana ve doğaya dönük özellikleri gözetilmeksizin alınıp satılan bir "meta" gibi algılanıyor. Kapitalizmin başarısı olarak abartılı biçimde sunulan çözümler, az ya da çok, çevrenin kirletilmesinin sürdürüleceği temeline dayanıyor. Gülünç görünse de, "Coase Teorisi" olarak anılan bu tür kuramları savunmak için özenle tasarlanmış örnekler, kapitalizmin gerçek yüzünü sergiliyor.¹⁰

Kapitalizmin ekonomistleri, daha başka kuramlar da geliştirebilirler. Örneğin çevre kirliliğinin, temiz kalan yörelerin çekiciliğini ve değerini arttıran bir rant oluşturduğunu söyleyebilirler. Kirlilikle savaşımın, yeni yeni iş alanları açtığını savunulabilirler. Yaşanan her olumsuzluğun, geleceğe dönük ekonomik ivmeler yarattığını iyi bilirler. Kirletmeyen yakıtların, kirlenmenin neden olduğu hastalıkları iyileştirecek ilaçların, teneke kutulara sıkıştırılan temiz havanın oluşturduğu ekonomik canlılığa övgüler döşeyebilirler. Toplu üretim temelinde gelişen günümüz toplumlarının yaşam koşulları ve gelişmişlik düzeyleri sürekli yükselen bir çizgi izlerken, karşılığında doğanın neler yitirdiği yeni yeni anlaşılıyor. Çevre sorunlarının böylesine karmaşık ve çözümü güç bir düzeye gelmesinde, devletlerin izledikleri politikaların da büyük payı bulunuyor. Devletler, soyut varlıklar değildir. Kapitalist sınıfların dev-

¹⁰ Oğuz, Fuat, Coase Teorisi ve Eleştirisi, *Piyasa Dergisi*, Sayı 9, Kış 2004, Ankara.

letleri ele geçirdiği 21. yüzyıl koşullarında, çevrenin ve doğanın korunması gerçekten büyük güçlükler taşımaktadır.

5. Avrupa Örgütlenmelerinde Çevresel Haklar

Avrupa ulusları açısından “sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı”, sözcüklerin de ötesinde çok özel bir anlam taşımaktadır. Baskıcı devlet uygulamaları yerine, sınıfsal sömürüyü yumuşatan, düşünsel açıdan özgürlük ortamını koruyan Avrupa'nın sosyal devlet anlayışı ile çevresel haklar arasında yaşamsal bağlar bulunmaktadır. Böylesine örgütlenmiş bir toplum yapısını oluşturmak, Avrupa ülkelerine önemli üstünlükler sağladığı gibi, bu koşullar içinde olmak, bireyler açısından da vazgeçilemeyecek güvenceler getirmiştir.

Ulaşılan aşamaya göre “Avrupalı”, günümüzde ve geleceğe yönelik olarak, kendisine nasıl bir yaşam biçimi öngörüyorsa, hukuksal tanım, bunların hepsini birlikte içermelidir. Konu yalnız belli bir alanda yerleşme sorunu değildir. Konut edinme, konutuna ve özel yaşamına saygı gösterilmesini isteme hakları, eğitim ve öğrenim olanakları, malvarlığı hakları ile bütünleşen tüm yaşamsal işlevler, bu çerçevede içinde gerçekleştirilecektir. Malvarlığını yalnız nesnel varlıklar olarak değil, çalışma, üretme, iş gücü sahibi olma ve bunları özgürce uygulama yetileri olarak ele aldığımızda, karşımıza çıkan görüntü yaşamın kendisi olmaktadır. İşte Avrupalı, bu bütünselliği kendisi için özenle ve kıskançlıkla korumaktadır. Sanayi, ulaşım, üretim, pazarlama, ekonomi ve varsıl bir yaşamın gerekleri, ülkelerin doğal, tarihsel ve kültürel birikimleri ile birlikte, iç içe geliştirilip, sonraki kuşaklara aktarılacaktır. İzlenen amaçların kesintiye uğramaması için, en azından Avrupa ölçeğinde toplumsal ve siyasal barışın gerçekleştirilmesi sağlanacaktır. Böylesine bir bütünlüğü ayakta tutacak en önemli ölçütler, orantılılık, denge, kamu yararı ve demok-